

Іваненко Сергій,

полковник, доктор філософії (воєнні науки),

старший викладач кафедри воєнної історії України,

Національний університет оборони України

ivanosergij888@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6382-040X

ДЕЗІНФОРМАЦІЯ ЯК НАПРЯМ ПІДГОТОВКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАЦІЙ «ЩИТ ПУСТЕЛІ» ТА «БУРЯ В ПУСТЕЛІ»: ДОСВІД ТА РЕЗУЛЬТАТИ

У статті досліджено досвід організації та проведення дезінформаційних кампаній під час операцій «Щит пустелі» та «Буря в пустелі» (1990–1991 рр.) у Перській затоці. На основі аналітичних і документальних джерел розкрито роль дезінформації як складової частини інформаційної політики США та їхніх союзників, спрямованої на введення в оману військово-політичного керівництва Іраку, зниження морального стану іракських військовослужбовців та формування позитивного міжнародного іміджу коаліційних сил. Підкреслено, що кампанія здійснювалася відповідно до спеціального плану, затвердженого на найвищому державному рівні, і базувалася на тісній координації дій військових, розвідувальних, наукових і медійних структур.

Особливу увагу приділено ролі засобів масової інформації, які стали головним інструментом реалізації дезінформаційної стратегії. Через контрольовані витоки, маніпуляції фактами та військову цензуру у свідомості світової спільноти формувався образ Іраку як глобальної загрози, держави, що володіє зброєю масового ураження та підтримує тероризм. Акцентовано, що контроль над медіапростором забезпечив коаліції майже повну інформаційну перевагу – до 70 % новин про війну у світі надходили з американських джерел.

Детально розглянуто основні напрями дезінформування противника: приховування справжніх планів операцій, імітацію підготовки до морського десанту, передачу фальшивих команд, а також психологічні впливи через поширення чуток, релігійні та культурні маніпуляції. Завдяки цим заходам керівництво Іраку було введене в оману щодо часу та напрямів головного удару, що сприяло швидкій і маловтратній перемозі коаліційних сил.

Автор доводить, що дезінформація виконувала не лише військову, а й політичну функцію – легітимізувала війну в очах міжнародної громадськості. Відзначено, що успішне проведення таких операцій із використанням різноманітних інформаційно-психологічних технологій є запорукою ефективного ведення бойових дій. Зроблено висновок про необхідність урахування цього досвіду в умовах сучасної російсько-української війни, де інформаційний простір стає ареною глобального протистояння, а контроль над свідомістю та сприйняттям реальності – однією з ключових умов національної безпеки.

Ключові слова: «Щит пустелі», «Буря в пустелі», багатонаціональні сили, інформаційно-психологічні операції, дезінформація, інформаційно-психологічний вплив, введення противника в оману.

Досвід дій протиборчих сторін щодо введення противника в оману шляхом дезінформування в локальних конфліктах останніх десятиліть, особливостей їх планування та проведення має важливе значення для успіху та подальшої перемоги України у війні з Росією і заслуговує на поглиблене вивчення та подальше врахування. У цій площині доцільно розглянути дії багатонаціональних сил (далі – БНС) під час операцій «Щит пустелі» та «Буря в пустелі», що більш відомі широкому загалу як війна в Перській затоці.

Дезінформування стало одним із головних напрямів діяльності БНС у період, підготовчий до бойових дій. Варто наголосити, що дезінформація у таких масштабах застосовувалася вперше із часів Другої світової війни. Вважається, що саме успіх кампанії зі стратегічного дезінфор-

мування як світової громадськості, так і військово-політичного керівництва та населення Іраку дав змогу БНС досягти максимальної раптовості та прихованості своїх дій (Крысько В. Г., 1999, с. 202).

Ця проблема знайшла значне висвітлення у працях сучасних дослідників. Вони всебічно вивчили окремі питання щодо проведення заходів дезінформації під час означених військових подій і дали первинні відповіді на проблеми найбільш загального характеру щодо організації та змісту дезінформаційних кампаній у цей період. До них належать праці зарубіжних (Llooyd M., 1997; Latimer J., 2001; Крысько В. Г., 1999; Лобов В. Н., 2001; Волковский Н. Л., 2003;) та вітчизняних (Прибутко П. С., 2007; Чмихало Г. Г., 2024) вчених.

Метою статті було дослідити особливості організації та проведення дезінформаційних кампаній під час операцій «Щит пустелі» та «Буря в пустелі».

Дезінформаційні заходи проводилися за спеціальним планом, розробленим командуванням США ще на початку серпня 1990 року (Лобов В. Н., 2001, с. 301). Для цього генерал М. Шварцкопф звернувся з доповідною запискою до президента Дж. Буша та міністра оборони Р. Чейні, у якій наполягав на організації «спеціальних операцій», ключовою частиною яких була дезінформація противника на всіх рівнях і напрямках із метою сприяння проведенню операції в Перській затоці. На підставі доповіді президентом США було підписано секретні директиви, що визначали порядок організації та ведення «спеціальних операцій» на весь період близькосхідної кризи (Волковский Н. Л., 2003, с. 472). Вони санкціонували здійснення найрізноманітніших заходів за спеціальними програмами, у тому числі дезінформаційними, й детально регламентували об'єднання зусиль розвідувальних служб, науково-дослідних інститутів, які займаються проблемами арабського світу, психологів, а також армійських структур у цьому регіоні для найбільш ефективного впливу на збройні сили Іраку, насамперед гвардію, військово-повітряні сили та війська протиповітряної оборони.

Окремий пункт передбачав переконання світової громадськості у необхідності та правомірності заходів, що вживалися керівництвом союзників. Основне навантаження у зв'язку із цим лягло на ЗМІ – газети, радіо та телебачення. Вони повсюдно поширювали чутки про наявність в Іраку величезних запасів хімічної зброї, а також про плани її можливого застосування, повідомляли завищені дані про чисельність іракських збройних сил, підтримку режимом Хусейна низки терористичних організацій тощо.

США та їхні союзники змогли нав'язати світовим ЗМІ (а отже, і світовій громадськості) свої погляди на розвиток подій насамперед завдяки домінуючому становищу американських інформаційних агентств, що постачають світу до 70 % міжнародної інформації. Крім ЗМІ, для формування відповідної громадської думки широко використовувалися багато міжнародних і національних політичних, громадських, культурних та релігійних організацій, окремих діячів. До функцій офіцерів зі зв'язків з громадськістю було додано функцію зі спеціальної добірки інформаційних матеріалів (включно з відеосюжетами), які керівництво БНС вважало найбільш «придатними» для передачі представникам ЗМІ.

Американські, британські та французькі журналісти дали підписку, яка зобов'язала їх дотримуватися жорстких норм щодо змісту переданих повідомлень, встановлених військовою владою. Майже всі відомості з району конфлікту перевіряла військова цензура. Телевізійні та радіомовні компанії могли інтерв'ювати лише спеціально відібраних для спілкування з репортерами військовослужбовців.

Так, згідно з рішенням Пентагону, лише 160 журналістів (переважно американських) із загальної кількості 1 600 акредитованих у Саудівській Аравії, отримали дозвіл брати інтерв'ю у військовослужбовців БНС та відвідувати місця бойових дій. Завдяки жорсткій військовій цензурі, накладеній на всі журналістські матеріали, які висвітлювали підготовку та перебіг війни проти Іраку, Пентагону вдалося маніпулювати громадською думкою, а також поширювати дезінформацію (Крысько В. Г., 1999, с. 202).

Основні напрями дезінформування противника БНС у районі Перської затоки були такі: приховування справжніх намірів, планів і термінів початку операції від командування збройних сил Іраку та широкого загалу; вплив на різні прошарки іракського суспільства з метою підризу довіри до С. Хусейна; залякування військового керівництва та простих солдатів армії Іраку невразливістю засобів повітряного нападу багатонаціональних сил; передача неправдивих команд та інформації по каналах бойового управління частин та підрозділів армії Іраку; спроби довести низьку бойову ефективність їх озброєння, особливо поставленого з Радянського Союзу.

Особливо ефективні заходи щодо введення в оману були тоді, коли враховувалися національні, психологічні, релігійні особливості іракських військовослужбовців, їхній моральний стан і політичні переконання. Для цього спецслужбами були розроблені спеціальні методи впливу на противника, які пройшли активну апробацію під час ведення бойових дій у зоні Перської затоки. Серед них можна виділити: метод прямого обману, фальсифікація історії, інсинуації, дезінформація, наклеп, підробка, прямі провокації. Як зазначала французька телекомпанія ТФ-1, у ці кризові дні йшла «справжня “війна зведень”, у яких занижуються власні втрати та завищуються втрати противника». Наприклад, втрати авіації та засобів ППО Іраку завищувалися у 5–10 разів, а втрати серед авіації БНС були занижені в 4–7 разів¹.

Для досягнення високого ступеня раптовості та захоплення стратегічної ініціативи з перших хвилин початку операції «Буря в пустелі» підрозділи багатонаціональних сил проводили широкомасштабні заходи щодо приховування справжніх термінів початку бойових дій, реальних планів антиіракської коаліції. Для їх реалізації безпосередньо при штабі командування БНС в Ер-Ріяді було створено робочу групу, укомплектовану переважно офіцерами психологічної війни, яка відповідала за всі «спеціальні операції», що проводилися на користь багатонаціональних сил. Для цього були задіяні 252 командування та 96-й батальйон по роботі з цивільним населенням, а також 8-й батальйон зі складу 4-ї групи психологічних операцій (чисельністю близько 200 осіб). Ці сили мали мобільні друкарні, теле- і радіостанції, звукомовні станції різного класу (Крысько В. Г., 1999, с. 204). Там були також спеціальні агітаційні бомби, снаряди, авіаційні контейнери, повітряні кулі. Технічна база цієї групи забезпечувала випуск до 2–3 млн листівок на добу, доставку їх у будь-яку точку Іраку протягом 2–6 годин. Одночасно готувалися програми для гучномовних установок, радіо та телебачення. Ці передачі передавалися на 3–6 фіксованих частотах протягом 8 годин. Поблизу передової активно використовувалися гучномовні установки, які розміщувалися фронтом до 150 км і могли працювати на глибину до 5–10 км².

Інформація, що використовувалась у матеріалах, надходила від Центрального розвідувального управління (ЦРУ), Агентства національної безпеки США (АНБ), що займається радіо- і радіотехнічною розвідкою, єдиного органу військової розвідки США (РУМО), керівної розвідслужби армії, ВПС і ВМФ, космічної розвідки. Крім цих органів, що утворили основну частину апарату «спеціальних операцій» у районі Перської затоки, не менш важливими елементом під час проведення «спеціальних операцій» були різні «незалежні» організації: науково-дослідні інститути, які займаються проблемами арабського світу; спеціальні фонди, які оплачували діяльність нелегальних та підпільних радіостанцій, що вели антиіракську пропаганду, громадські комітети та незалежні засоби масової інформації. Згідно з повідомленнями американської преси, до 70 % витрат на встановлення ретрансляторів та цілодобового мовлення програм «Голосу Америки» арабською мовою було профінансовано з незалежних фондів Каплана, Карнегі, Рокфеллерів, Форда, Хабітцелла та ін³.

¹ Секерин Н. Моральный фактор: путь к победе. Некоторые уроки военного конфликта в Персидском заливе. *Народна армія*. 10 грудня 1992 р. № 233 (286). С. 2.

² Секерин Н. Моральный фактор: путь к победе. Некоторые уроки военного конфликта в Персидском заливе. *Народна армія*. 11 грудня 1992 р. № 234 (287). С. 2.

³ Там само.

Радіостанція «Бі-бі-сі» за власні кошти збільшила обсяг мовлення арабською мовою у 3,5 рази: з 3 до 10,5 години на добу. Для цього було створено спеціальну групу та збільшено штат радіостанції на 80 співробітників. Арабські країни, які входять до складу антиіракської коаліції, взяли на себе майже повне фінансування радіостанцій на кшталт «Голос вільного Іраку», які вели мовлення на частотах, наданих цими державами.

Американськими військовими та спецслужбами було поширено 150 тисяч радіоприймачів, налаштованих на фіксовані частоти, через які поширювалася потрібна БНС інформація (Волковский Н. Л., 2003, с. 475). Одночасно у Йорданію та інші суміжні з Іраком країни були завезені відеокасети для подальшого переправлення їх до Іраку та Кувейту. На них ненав'язливо показувалася потужність та міць армії США, її озброєння та бойової техніки, демонструвався високий вишкіл американських військовослужбовців, критикувався режим С. Хусейна, показувалася його жорстокість, продажність і брехливість.

Результатом таких дій стає те, що із середини грудня 1990 р. на офіційний Багдад налетів дезінформаційний шквал із «компетентних американських джерел», суть якого зводилася до одного: багатонаціональні сили будуть готові до «нічної» війни не раніше початку березня, до «денної» – у кращому разі до середини лютого 1991 р. Офіційні американські представники навмисне спотворювали дані своєї розвідки, свідомо недооцінюючи чинники, які в підсумку мали вирішальне значення, серед них – недостатній професіоналізм, низькі морально-вольові якості іракських військовослужбовців. Наприклад, публікувалися прогнози втрат БНС у разі початку бойових дій, що обчислювалися десятками тисяч. У зв'язку із цим наголошувалося на доставці зі США до Саудівської Аравії 55 тисяч пластикових мішків для транспортування трупів. Прибуття в Перську затоку плавучих госпіталів «Мерсі» (США) та «Ла-Рансе» (Франція), кожен з яких був здатний приймати в день до 200 поранених (Лобов В. Н., 2001, с. 303).

Це «підтверджували» численні статті та репортажі в різних друкованих виданнях, програмах радіо та телебачення. «Достовірні відомості» просочувалися й у місця дислокації частин та підрозділів іракського окупаційного контингенту по каналах кувейтських спецслужб, радіо- та телебачення на частотах національних іракських радіозасобів.

Досить переконливо командування БНС дезінформувало іракців щодо свого уявного наміру висадити десант на узбережжя окупованого Кувейту. Так, у повідомленнях західних ЗМІ озвучувалася інформація, що наземній кампанії проти Іраку обов'язково передуватиме висадка великих сил десанту, зокрема морської піхоти. Активне обговорення цієї версії у ЗМІ, демонстративні американо-саудівські навчання десантно-амфібійного з'єднання «Іммінент Танدر» у Перській затоці, проведення заходів щодо знищення рифів, піщаних мілин та інших природних перешкод, розмінування протидесантних загороджень, придушення авіацією деяких вогневих точок на березі – усе це змусило іракське командування перекинути п'ять дивізій для оборони узбережжя Кувейту (Чмихало Г. Г., 2024, с. 34).

Пік «дезінформаційної війни» припав на останні чотири дні перед початком операції «Буря в пустелі». «Закінчення терміну виведення іракських військ із Кувейту не означає автоматичного вступу США у війну», – зазначала телекомпанія «Ей-бі-сі» за кілька годин до початку першого масованого удару ВПС багатонаціональних сил. Агентство «Ассошієтед прес» (AP) з посиланням на «секретні джерела» у Вашингтоні уточнювало, що президент Буш «ще не прийняв рішення про війну з Іраком» і «кожен новий день надає Багдаду можливість уникнути війни та обрати стежку миру»⁴.

Кульмінацією всіх дій із введення С. Хусейна та його генералів в оману стала заява міністра оборони США Діка Чейні про те, що американські війська в зоні Перської затоки ще не готові до війни, а рішення про її початок президентом не ухвалено (Штейнер И., 2016).

⁴ Секерин Н. Моральный фактор: путь к победе. Некоторые уроки военного конфликта в Персидском заливе. *Народна армія*. 11 грудня 1992 р. № 234 (287). С. 2.

Одночасно засоби масової інформації вказували на те, що з іракською армією упоратися буде нелегко, оскільки вона загартувалася у війні з Іраном, набула багатого бойового досвіду, військові віддані присязі та президентові, мають відмінне озброєння, готові надавати відчайдушний опір.

Цей потік дезінформації зробив ведмежу послугу вищому керівництву армії Іраку, яке навіть не припускало, що бойові дії розпочнуться вночі 17 січня 1991 р. і настільки інтенсивно. Так, війська ППО та ВПС Іраку не були приведені в повну бойову готовність і не зуміли активно вплинути на хід повітряної операції БНС. Саддам Хусейн, як і його оточення, майже п'ять годин перебували в шоці й не керували військами в найвідповідальніший момент. У підсумку проведення заходів щодо введення противника в оману, які вміло координувалися зі штабом генерала Н. Шварцкопфа, досягло успішного результату (Schwarzkopf H. N., 1993, p. 419).

Із початком операції змінюється і риторика дезінформації, іракське командування демонструється як безхребетні виконавці хусейнівських вказівок, які не готові керувати частинами та підрозділами у складній бойовій обстановці, не довіряють бойовій техніці й автоматизованим системам управління. Така інформація у поєднанні з іншими чутками передавалася всіма можливими шляхами: по радіо, телебаченню, листівками, спеціальними агентами тощо. Причому вона зазвичай обростала фантастичними «подробностями», «новими даними», «уточненнями». Так, під час оточення деяких частин і підрозділів ППО в південно-східній частині Іраку серед їх особового складу активно поширювалися чутки про те, що С. Хусейн утік з родиною за кордон, а отже, опір не має сенсу. З аналогічними закликами скласти зброю та припинити бойові дії виступали відомі командири та начальники, що раніше добровільно здалися в полон багатонаціональним силам. Для тих, хто складе зброю, стверджували вони, буде видано велику грошову винагороду, гарне харчування й обслуговування⁵.

Робилися спроби показу слабкої бойової підготовки особового складу іракської армії її невміння вести бойові дії. Наприклад, усі літаки союзників, знищені в небі Іраку, були нібито збиті радянськими радниками. Для цього була запущена чутка про те, що саудівські служби прослуховування на початку лютого 1991 р. стали перехоплювати безліч переговорів у командних радіолініях військ протиповітряної оборони Іраку російською мовою. Цю інформацію підтверджували деякі штабні офіцери союзних сил та західні дипломати. За їхніми словами, радіопереговори мали військовий характер і стосувалися управління частинами та підрозділами ППО, а також винищувальною авіацією у повітрі. Вони сумнівалися, щоб російською мовою спілкувалися іракці. Отже, йшлося про радянських фахівців, відряджених до іракських сил ППО.

Таким чином, дезінформація іракських військ проводилася цілеспрямовано на всіх рівнях і часто була спрямована на маніпуляції масовою свідомістю як цивільного населення, так і військовослужбовців загалом, а не тільки окремих керівників (начальників), що приймають рішення. Протягом усього часу проведення операції в Перській затоці сили, які здійснювали спеціальні інформаційні операції, примудрялися так спотворити повідомлення про реальний стан справ, що, незважаючи на їхню явну неправдоподібність, люди, що отримували цю дезінформацію, сприймали її за «чисту монету».

Також треба зазначити, що в період розвитку наступу частини БНС використовували радіомережі управління іракських військ для передачі дезінформації шляхом входження в них. Для передачі хибних команд вони виводили частини та підрозділи армії Іраку до районів, заздалегідь підготовлених для ракетних ударів та артилерійського обстрілу (Чмихало Г. Г., 2024, с. 33–35).

З метою дезінформації активно здійснювалася робота з полоненими. У спеціально облаштованих на території Саудівської Аравії наметових містечках офіцери служби психологічних опе-

⁵ Секерин Н. Моральный фактор: путь к победе. Некоторые уроки военного конфликта в Персидском заливе. *Народна армія*. 11 грудня 1992 р. № 234 (287). С. 2.

рацій БНС здійснювали політичну фільтрацію багатотисячного контингенту іракських полонених. Вони відбирали серед них найбільш придатних для цього. Практикувався також дуже своєрідний «зворотний відпуск» військовополонених. Цілі групи розпропагованих іракців зі зброєю в руках під прапорами Іраку спрямовували до тилу іракських частин із метою проведення дезінформаційної та диверсійної діяльності. Ця робота дала певні позитивні результати. За словами командувача арабо-ісламським контингентом у районі Перської затоки, саудівського генерала Х. Азіза, головним ядром «антисаддамівського» повстання, що почалося незабаром, в Іраку стали військовослужбовці розгромленого в Кувейті окупаційного угруповання, що перед цим пройшли в американському полоні відповідну обробку (Крысько В. Г., 1999, с. 209).

Після закінчення військових дій командування БНС визнало, що дезінформація була важливою складовою інформаційної політики під час війни. І хоча ця політика була спрямована насамперед на введення в оману керівництва Іраку та його збройних сил, ошуканою виявилася і світова громадськість. Виправдовуючи політику дезінформації, міністр оборони США Р. Чейні сказав: «Головне, що ми маємо вирішити це наше завдання. Це треба зробити за найнижчу ціну у вигляді життів американців».

Підсумуюмо, що досвід дезінформаційної кампанії під час підготовки та проведення операцій «Щит пустелі» та «Буря в пустелі» доцільно жорстко пов'язати із сучасною російсько-українською війною, визначити різноманітний позитивний і негативний досвід проведення дезінформаційних заходів. Важливо з'ясувати, що саме заслуговує на застосування сьогодні, в умовах нинішньої війни. Адже наш нинішній ворог – Росія – доклав чимало зусиль для досягнення успіху саме шляхом дезінформації. Наявний досвід дає багато повчальних уроків, які заслуговують на поглиблене вивчення та використання під час уже сучасної війни.

Список літератури

- Волковский Н. Л., 2003. *История информационных войн*. Ч. 2. Санкт-Петербург.
Гордиенко А. Н. (сост.), 1998. *Войны второй половины XX века*. Минск.
Крысько В. Г., 1999. *Секреты психологической войны*. Минск.
Лобов В. Н., 2001. *Военная хитрость*. Москва.
Прибутко П. С., 2007. *Інформаційний вплив: роль в суспільстві та сучасних воєнних конфліктах*. Київ.
Чмихало Г. Г., 2024. *Воєнний обман. Теорія і практика (на прикладах воєнних конфліктів другої половини XX ст.): історичний нарис*. Київ.
Шишов А. В., 2006. *Военные конфликты XX века. От Южной Африки до Чечни*. Москва.
Штейнер И., 2016. *Искусство пропаганды: «Буря в пустыне»*. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://diletant.media/articles/28399350/> [25. 06. 2024].
Latimer J., 2001. *Deception in war*. London.
Llooyd M., 1997. *The art of military deception*. London.
Schwarzkopf H. N., 1993. *It doesn't take a hero*. Bantam Book.

Serhii Ivanenko

DISINFORMATION AS A DIRECTION FOR PREPARING AND CONDUCTING OPERATIONS “DESERT SHIELD” AND “DESERT STORM”: EXPERIENCE AND RESULTS

The article examines the experience of organizing and conducting disinformation campaigns during the operations Desert Shield and Desert Storm (1990–1991) in the Persian Gulf. Based on analytical and documentary sources, the study reveals the role of disinformation as an integral part of the information policy of the United States and its allies, aimed at misleading the Iraqi military and political leadership, lowering the morale of Iraqi troops, and shaping a positive international image of the coalition forces. It is emphasized that the campaign was carried out in accordance with a special plan approved at the highest state level and relied on close coordination between military, intelligence, scientific, and media institutions.

Particular attention is paid to the role of mass media, which became the main instrument of the disinformation strategy. Through controlled leaks, manipulation of facts, and military censorship, the global community was persuaded to view Iraq as a global threat – a state allegedly possessing weapons of mass destruction and supporting terrorism. It is noted that control over the media space ensured the coalition an almost complete informational advantage: up to 70% of all news about the war worldwide originated from American sources.

The article analyzes the main directions of disinformation against the enemy, including concealing the true plans of operations, simulating preparations for an amphibious assault, transmitting false orders, and applying psychological influences through rumors, religious, and cultural manipulation. These measures successfully misled Iraq's leadership regarding the timing and direction of the coalition's main offensive, which contributed to a rapid and low-casualty victory.

The author argues that disinformation served not only a military but also a political function — legitimizing the war in the eyes of the international community. It is noted that the effective organization of such operations, using a wide range of information and psychological technologies, is a key factor in successful warfare. The article concludes that the experience of the Persian Gulf disinformation campaign should be taken into account in the context of the ongoing Russian-Ukrainian war, where the information domain has become a battlefield of global confrontation, and control over perception and public consciousness has emerged as one of the crucial elements of national security.

Key words: Desert Shield, Desert Storm, multinational forces, information and psychological operations, disinformation, information and psychological influence, misleading the enemy.

References

- Volkovsky N. L., 2003. *Istorija informacionnyh vojn* [History of information wars]. Part II. Sankt-Peterburg. (In Russian).
- Gordienko A. N. (Comp.), 1998. *Vojny vtoroj poloviny XX veka* [Wars of the second half of the Twentieth century]. Minsk. (In Russian).
- Krysko V. G., 1999. *Sekrety psihologicheskoy vojny* [Secrets of psychological warfare]. Minsk. (In Russian).
- Lobov V. N., 2001. *Voennaja hitrost* [Military cunning]. Moscow. (In Russian).
- Prybutko P. S., 2007. *Informatsiyni vplyv: rol v suspilstvi ta suchasnykh voennykh konfliktakh*. Kyiv. (in Ukrainian).
- Cmykhalo H., 2024. *Voennyi obman. Teoriia i praktyka (na prykladakh voennykh konfliktiv druhoi polovyny XX st.): istorychni narys* [Military deception. Theory and practice (on the examples of military conflicts of the second half of the twentieth century): a historical essay]. Kyiv. (in Ukrainian).
- Shishov A.V., 2006. *Voennye konflikty HH veka. Ot Juzhnoj Afriki do Chechni* [Military conflicts of the 20th century. From South Africa to Chechnya]. Moscow. (In Russian).
- Steiner I., 2016. *Iskusstvo propagandy: "Burja v pustyn"* [The art of propaganda: "Storm in the desert"]. [Online]: Available from: [Accessed 06.25.2024]. (In Russian).
- Latimer J., 2001. *Deception in war*. London. (In English).
- Lloyd M., 1997. *The art of military deception*. London. (In English).
- Schwarzkopf H. N., 1993. *It doesn't take a hero*. Bantam Book. (In English).

Дата надходження статті: 29.09.2025

Дата прийняття статті: 22.10.2025

Опубліковано: 10.12.2025